

УДК 316.422

Геополітичні закономірності розвитку глобального світу

Євген Горбунов,

кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національної академії оборони України

Степан Возняк,

кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національної академії оборони України

Олексій Соловей,

старший науковий співробітник
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національної академії оборони України

Статтю присвячено оцінці закономірностей розвитку глобального світу, наявних і можливих викликів у ньому, культурологічним особливостям центрів світу на основі циклічного підходу і концепції великого історичного циклу. Прогнозуються можливі утворення воєнно-політичних союзів (коаліцій) на довгострокову перспективу. Визначаються також вихідні дані для вироблення прогностичних сценаріїв розвитку воєнно-політичної обстановки в глобальному масштабі.

Ключові слова: глобалізація, воєнно-політична обстановка, прогнозування воєнних загроз, оборонне планування.

The article is dedicated to assessing regularities of the development of global world, existing and possible challenges in it, culturological peculiarities of world centres on the base of cyclic approach and conception of a large historical cycle. The possibility of forming the long-term military and political unions (coalitions) is prognosticated. The initial data for creating prognosticative scenario of the development of military and political situation in global scale is also determined.

Keywords: globalization, military and political situation, prognostication of military threats, defensive planning.

Постановка проблеми

Методи прогнозування воєнно-політичної обстановки (ВПО), особливо на довгострокову перспективу, ще дуже недосконалі, а відтак знижується ефективність оборонного планування та військового будівництва. Одним із вад прогнозування воєнних загроз є те, що ця робота не зажди враховує (не має можливості враховувати) закономірності розвитку глобалізованого світу.

Метою статті є визначення геополітичних закономірностей розвитку глобальної світової історії, сучасних і майбутніх викликів, культурологічних особливостей центрів світу для подальшого їх врахування при прогнозуванні ВПО на довгострокову перспективу.

Актуальність статті обумовлюється підвищенням вимог до точності прогнозів, можливістю її підвищення при врахуванні глобальних геополітичних закономірностей в процесі прийняття адекватних рішень у сфері оборони на довгострокову перспективу.

Оцінка закономірностей розвитку глобального світу на довгострокову перспективу

Необхідність оцінки закономірностей розвитку світової історії продиктована тим, що такі закономірності визначають значною мірою зміни у розстановці воєнно-політичних сил у світі, створюють наукову картину стану дихотомій Захід — Схід, Південь — Північ, дозволяють використовувати прогностичний потенціал цих закономірностей у контексті розробки сценаріїв розвитку ВПО у світовому масштабі, а потім і в регіонах.

Для оцінки закономірностей будемо використовувати циклічний підхід і концепцію великого історичного циклу, представлену в літературі [4; 5].

Є два варіанти застосування концепції великого історичного циклу.

У першому варіанті розглядаються цивілізаційні фази, які циклічно чергуються, — східна і західна доміанти світової культури й історії [4]. За другим варіантом [5] аналізуються формаційні системи, які чергуються (соціальні системи). За першим підходом початковою цивілізаційною фазою була східна: саме на Сході зародилися перші великі цивілізації – шумерська, асирійсько-вавілонська, єгипетська, перська, індійська, китайська. Фаза східної доміанти в історії тривала близько тисячі років і приблизно в V столітті до н. е. змінилася західно-античною. Західна фаза тривала теж близько тисячі років — до кінця Римської імперії. Потім почалося Середньовіччя, яке вписується в нову східну фазу світового циклу. Це був реванш села над містом, громади над полісом, релігійного

містицизму над раціоналізмом Просвітництва.

Нова західна фаза розпочалася в XV столітті і триває й донині. Цей період спочатку був пов'язаний з епохою Відродження, розквітом культури, ремісництва, переведенням армії на нові засоби збройної боротьби, із зародженням і розвитком промисловості. Але вже з 1960 - 1970 років потенціал цієї фази, досягнувши максимуму, починає швидко знижуватися [4]. Це свідчить про те, що фаза західного модерну закінчується. Замість тисячі років (звичайний час фази великого циклу) він тривав половину цього строку. Виявилися глухі кути й „межі зростання” (термінологія Римського клубу футурологів 1970-х років), і не тільки економічні, екологічні, але й антропологічні: замість морально відповідальної, духовно орієнтованої людини виник суб'єкт низьких економічних і сексуальних інстинктів). Західна цивілізація вже не володіє духовними резервами для зміни сучасної парадигми існування. Марксизм, фрейдизм, лібералізм, вирощений з лібералізму, засвідчили свою неспроможність вивести людство з глухого кута, уберегти від економічної катастрофи. Відтак люди, яких не влаштовує хижацька модель світоустрою, звертаються до Сходу й, цілком імовірно, західна фаза поступово зміниться східною домінантою — протягом найближчих ста років (час зміни одного гегемона іншим - кілька століть) [7].

Криза кінця XX - початку XXI століття системна і порівнювати її необхідно з кризою XV - початку XVI століття, коли народжувалася капіталістична система, виникали її базові інститути — ринок, держава, політика тощо, тобто виникало те, що зараз слабшає й відмирає в умовах кризи кінця XX - початку XXI століття.

Наступна криза - криза пізньої античності, антично-рабовласницької системи. Вона стала крахом античної цивілізації. Тобто вона була ще й цивілізаційною кризою.

Третя криза - верхнепалеолітична (25 тис. - 10 тис. років до н. е.). Це була ресурсно-демографічна криза. Вона тривала 15 тисяч років. Виходом з неї стала так звана неолітична революція - виникнення землеробства, скотарства, міст, класів тощо, одне слово - цивілізації.

Отже маємо три різні кризи: системну формаційну, системну формаційно-цивілізаційну і системну соціобіосферну.

Нині, з 1970 років, помічаємо, що значно послаблюється нація-держава, погіршується становище середніх і робітничих верств, звужується громадянське суспільство, обмежуються його можливості впливати на владу як на національному, так, тим більше, на глобальному рівні. На ринку збільшуються панування монополій. Занепадають наука і освіта. Болонська система підриває університет як феномен епохи Модерну. Ці процеси частково носять стихійний характер, а частково - проектний, тобто є результатом свідомих дій.

Капіталізм - глобальна, планетарна система. Він привів біосферу в стан глобального екологічного занепаду, а людство - у стан ресурсної кризи. Ця

криза автоматично породжує низку інших криз: кризу західної цивілізації, кризу християнства (зростають тенденції до гедонізму, споживання), кризу білої раси.

Які ж висновки можна зробити?

1. Світ доживає останні відносно спокійні десятиліття структурної кризи, яка ропочалася 1973 року й закінчиться приблизно у 2030 – 2040 роках. Час з 2008 до 2012 року може розглядатися як перша апогейна фаза кризи, за якою підуть більш-менш значні інші стадії розвитку перехідної епохи (2015 – 2040 рр.) — від структурної кризи 1973 – 2030 років до системної кризи XXI століття.

2. Розглянутий період довгострокового й наддовгострокового прогнозування буде характеризуватися найбільш імовірною тенденцією поступової зміни західної домінанти розвитку на східну. При цьому треба мати на увазі, що події можуть розвиватися за двома сценаріями: ослаблення матеріального, соціального й морального потенціалу Заходу в порівнянні зі Сходом і відмови Заходу від концепції однополярного світу в результаті катастрофічних подій у самому „ядрі” „золотого мільярда” або агресивного наступу Заходу на Схід і Південь для збереження своїх переваг у воєнно-політичній сфері, що дозволить (чи змусить) Схід і Південь консолідуватися, підвищити свій сукупний воєнно-політичний і культурний потенціал, створити новий біполярний світ.

Оцінка тенденцій з позицій полівірогідного розвитку світу не виключає і можливості реалізації третього сценарію: перемоги прихильників і облаштувачів однополярного світу. На користь цього розвитку подій свідчать такі факти: вичерпання земних ресурсів, менш сприятливі природні умови, демографічні ефекти (зараз населення планети становить 6,6 млрд. чоловік, до 2030 року буде 8 млрд.); начинення планети атомними станціями, атомною й бактеріологічною зброєю не виключають подальшого наростання варваризації й архаїзації в різних частинах планети, що полегшить перемогу Заходу над Сходом і Півднем, забезпечить його домінування на планеті й гідне його існування за умови замкнення „зайвих людей” у резервації або їх знищення за допомогою соціал-дарвіністських механізмів (планета дозволяє забезпечити рівень життя населення розвинених країн 2 млрд. осіб).

3. Майбутнє світу у 2011 - 2030 роках – це не лінійне продовження епохи капіталізму, а складне й одночасно простіше утворення. Це не соціалізм, не комунізм, не капіталізм, а тим більш не феодалізм. Це дещо інше, що містить в різному поєднанні ознаки і першого, і другого, і третього, і четвертого.

Виклики глобалізації

При визначенні викликів глобалізації необхідно попередньо оцінити „виклики” з боку Заходу і Сходу і сформулювати можливі альтернативні „відповіді” держав, проти яких вони спрямовуються.

„Виклики” можна оцінити з історії планетарної конфронтації Сходу й Заходу Євразії, які наводяться в науковій літературі [5; 6]. Вони зводяться до дуалізму елементів: Землі й Води, Суші і Моря. Відповідно до геополітичної теорії, світ ділиться на морську й континентальну підсистеми і між ними точиться постійна боротьба — між Кораблем (метафора для позначення Моря) і Будинком (сушею, континентом). Континентальна система консервативна, вона втілює общинну солідарність. Корабель пов’язаний з постійним піратством. Корабель – це острівна Англія і протестантська Америка. Будинок, Суша, Континент – це Євразія, основа планети, зосередження її природних і культурних багатств, демографічного та економічного потенціалу. У центрі Євразії – хартленд, тобто Росія. Теза З. Бжезинського про те, що хто володіє серцевиною світу, той володіє світом, говорить про значення Росії як території, котра має бути включена в плани переоблаштування світу за принципом „поділяй і володарюй”, що ініціюється Морем. Континент і Море по-різному розуміють мораль, виплекали різні культури (цінності, традиції, вірування), різні демократії. Західна демократія характеризується терпимістю до політичного плюралізму, але виключає культурний плюралізм. Континентальна культура, навпаки, акцентує на культурній розмаїтості. Для Заходу головне не цінності і не віра, а інтереси, тобто прагматизм. Захід стурбований вестернізацією світу, в процесі якої відбувається дискримінація всіх культур. Атлантизм хотів би отримати доступ до контролю континентальних ресурсів, в тому числі й за допомогою глобалізації за американськими лекалами. Захід в особі США і Західної Європи кинув виклик всій Євразії задля встановлення однополярного світу, нацьковування країн одна проти одної під гаслом „війни цивілізацій”. Наступ Моря на Сушу зводиться до [4] відторгнення території з найбільшим потенціалом розвитку, або з комунікаційними, ресурсними чи кліматичними перевагами.

Отже, за цією геополітичною теорією, виклик сучасному світу полягає в наступі Заходу на Схід, в тому числі й з використанням військової сили.

Культурологічні особливості основних геостратегічних центрів світу

За правилами розробки сценаріїв, після визначення „викликів” сучасному світу необхідно отримати альтернативні відповіді на ці „виклики” з боку держав, на яких вони спрямовані, тобто відповісти на запитання, чи носитимуть ці „відповіді” індивідуальний характер і чи є можливості для консолідованих дій якоїсь спільноти суб’єктів і якими вони можуть бути. Такі відповіді можна отримати в результаті аналізу інтересів основних центрів Континенту, які, у свою чергу, визначаються культурою (цінностями, плюс віруваннями, плюс нормами життя) тієї чи іншої країни, яка формувалась тисячоліттями, а також психо-емоціональними особливостями центрів світу. До найдавніших світових цивілізацій

належать Китай, Європа, Росія плюс Україна, мусульманський світ, Індія. Молоду історію мають США. Отже „пам'ять про минуле” у всіх різна.

Як зазначає А. Панарін [4], чим ширший „крок пам'яті”, що охоплює минуле, тим ясніше свідомість того, що найблискучіші надії, підкріплені славою, багатством, потугою, як правило, не виправдовуються, і життя відкриває свій бентежний зворотний бік... Пам'ять про минуле вчить не зваблюватися успіхом, бути обачливішим, пам'ятати про минулий характер удач і досягнень”. Вік цивілізації, таким чином, дозволяє судити про ступінь її мудрості, зважено приймати рішення, мати на увазі, що самовпевненість часто приносить розчарування, викликає несподівані результати.

США нині кинули виклик Сходу й усьому світові загалом.

З огляду на молодий вік США, а також (або тому) високий ступінь впевненості, що сформульовані ними завдання будуть виконані, можна очікувати непередбачених результатів, які, швидше за все, можуть узгоджуватися з висновками, зробленими раніше про настання східної фази великого історичного циклу в ХХІ столітті. Це може статися тоді, коли Схід з його дуже давньою історією й поглибленою „пам'яттю” сформулює й реалізує свій проект-відповідь на виклик. У цьому випадку жодного парадоксу й „ефекту бумеранга” очікувати не слід, оскільки Схід (див. викладені вище зауваги) більш „тонкий” і мудрий.

Крім психолого-емоційних особливостей Сходу і Заходу існують, як вже зазначалося, й культурологічні ознаки центрів сили, що відрізняють їх одне від одного.

Створюючи сценарії майбутнього, тобто визначаючи „виклики” і „відповіді” на них, маємо знати можливу поведінку центрів сили, здатності й можливості їх об'єднання, роз'єднання, утворення відповідних коаліцій, альянсів тощо. У цьому можуть стати в нагоді знання про системи цінностей, традицій, вірувань, норм тих чи тих цивілізацій, які можуть у майбутньому забезпечити взаємні їх притягання чи відштовхування.

Кредо сучасної прогностичної методології: „Матерія йде за духом і підлягає йому”. Це не принижує ролі політичної складової глобального прогнозування. Неможливо ігнорувати те, що люди, які здобули владу, здатні змінювати вигляд суспільства й ламати звичний плин життя. В цілому майбутнє - це продукт політики. Але ламати суспільство, різко змінювати його течію за якимись планами, „схемами” політиків - це одне. А ось одержати адекватний первинним задумам результат - це інше. („Хотіли як краще, а вийшло, як завжди”).

Далі подасмо визначення рис деяких країн (реферативний огляд результатів наукових досліджень) [4 — 6; 9].

Отже, **США**. Більшість білих за походженням є англо-саксонськими протестантами. Протестантизм характеризується тим, що в основі його лежить принцип „мораль успіху”. Бог ніби сприяє тим людям на землі (саме вони потраплять у рай), які домоглися успіху в надбанні багатств,

матеріальних вигід, у професійній діяльності на основі „споживчої конкуренції”.

Мораль успіху утвердилася після великих географічних відкриттів; вона підтримує експансію, пов'язану з піратством, у незадовільно захищені простори. Вона підтримує прагнення до гедонізму, споживання, союзи із сильними проти слабких, формує „споживацьке суспільство”. У „споживацькому суспільстві” сповідується методологія соціоцентризму, яка обрубала зв'язки людини з природою. Соціоцентрична модель відводить людині роль збирача (або викрадача) скарбів природи.

Західноєвропейське суспільство, яке виросло із Середньовіччя в частині католицької віри, традицій і ентузіазму Просвіти, Ренесансу, виявилось „змішаним”, індивідуально-колективним. Це суспільство індивідуалістичного обміну за рахунок ослаблення надіндивідуалістичних цінностей. В ньому діє закон індивідуалістичної вигоди. Захід теж сповідує мораль успіху, а отже й „споживчу конкуренцію”. В силу характерної йому логіки завоювання світу має цілу низку вад: підступність, жорстокість, експансію, прагнення до гедонізму, споживання.

Росія з Україною. Східне християнство (православ'я) характеризується насамперед моральними критеріями. Воно вимагає стати на бік страждених і вигнаних, у якому б ступені споріднення Росія й Україна не перебували. Історичне покликання - месіанські амбіції: бути разом зі слабкими проти сильних. Православ'я проголошує христоцентричну общинність, що відображає і єдність християн зі світом, і єдність між собою. Воно, разом з Просвітництвом, краще зберегло вищі змісти буття: космоцентризм (на противагу соціоцентризму Заходу), етикоцентризм культури (споріднений з індобуддистською традицією).

Призначення християнства - перетворення не зовнішнього, а внутрішнього світу людини. Східне християнство примітивно моністичне. Для нього немає двох категорій добра. Все блага, святе вимірюється єдиним критерієм: Христом. Всі цінності - христоцентричні. Схід (зокрема й Росія) споруджував будинок монументальної державності за рахунок особистості за законом максимізації національного консенсусу. Не випадково, що Росія - багатонаціональна держава жодного разу після татарсько-монгольського ярма не відступала перед ворогом, що говорить про міцність її цивілізації. Російська культура сповідує принцип збереження природної ритміки життя, що поріднює її з принципом „у вей” конфуціанства. За гербом Росія уособлює двоголовість. Після Петра I вона метушилася між Сходом і Заходом: то ставала архиантиєвропейською, то архиантисхідною. Російське західництво підживлюється ностальгією за європейською Росією, відшукуючи її то в давньому Новгороді, то в діяльності „боярства” і „верховників” часів Анни Іоанівни та Олександра II. При західництві моральні основи губляться, починає превалювати „мораль успіху”. Це завжди виливалося в розгул корупції. Така політика приводила до панування дрібних державних діячів. З втратою моральної домінанти

губилися творчість, вольовий тонус. В Росії, власне, завжди існували дві Росії. Перша — Росія, що втілює чоловічий принцип даосизму „янь” — раціоналістичну ясність схем світоустрою, державно-бюрократичну волю, жорсткий адміністративний порядок, централізм. Друга Росія виступає в жертвній жіночій іпостасі „їнь”. Вона завжди була джерелом цивілізаційних трансформацій людства, далеким від Pax Americana з його „кінцем” історії й китайського ідеалу Піднебесної. У цьому її біосферне значення.

Китай. Культурна традиція цієї країни пов’язана з потенціалом конфуціанства, даосизму й „серединного шляху”.

Ключове поняття конфуціанства — „жень”, що означає людяність і передбачає постійне моральне самовдосконалення. Конфуціанство твердить, що морально нейтральних вчинків не буває. За його постулатами, Всесвіт упорядковується універсальним моральним законом, і цей закон живе у нас самих. Цивілізації — це не виклик антропології, це моральний космос. Конфуціанство захищає морально орієнтований соціоцентризм. Його культурна традиція ґрунтується на критеріях моральності, єдності людини з природою, небом, космосом, утриманні від насильства.

Індія. Буддизм, на відміну від християнства й ісламу, є єдиною світовою релігією, що утворилося поза біблійною традицією. Він показує, що джерелом наших страждань і помилкових рішень є жага володіння. Ключове поняття індійського соціуму — джати: це кастова професія, що передається від покоління до покоління. Професійна мораль, як і мораль взагалі, заснована на жертвовному принципі й станovo-професійній гідності. Чим більш масовою є професія, що не потребує дефіцитних знань, тим ширша його соціокультурна база. Буддизм розуміє людину, виходячи з космоцентричної моделі. Вона прямо пов’язує людину з природним світом, зобов’язує її дотримуватися законів і ритмів космосу. Елементи цього світу наскільки матеріальні, настільки й духовні — втілення вищого начала Брахмана, єдиної духовної основи. Таким же морально-релігійним монізмом пронизана й духовна традиція Індії. У моральному плані індуський монізм проявляється у вченні про Карму — універсальну відповідальність людини за все, що відбувається в суспільстві й природі.

Мусульманство, слідом за християнством, зверталось до моральних практик. Подібного морально-релігійного монізму послідовно дотримується східне християнство, православ’я. Мусульманству далекий дуалізм цінностей, світських і духовних: існують лише одні цінності — духовні.

З цього короткого екскурсу в культурологію випливає те, що: система цінностей США є унікальним зразком культури, в основу якої покладено соціоцентризм і „мораль успіху”; культура Західної Європи є „змішаною”, тут проявляється вплив як протестантизму, так і католицизму; традиційні цінності Росії більшою мірою корелюються з культурою Сходу, однак, через вплив „західників”, вона всотала й певні елементи культури Заходу.

Висновки

1. Основні закони розвитку глобалізованого світу свідчать, що людське суспільство вступило 2008 року в апогейну фазу структурної кризи, за котрою розпочнуться більш чи менш значні інші стадії розвитку перехідної епохи (приблизно до 2040 року) від структурної до системної кризи ХХІ століття. Історичний досвід вчить, що для виходу з такої перманентної кризи центри сил та інші держави можуть вдаватися до війн різної інтенсивності, включаючи й світові, з використанням як „гуманної” зброї до надруйнівних засобів збройної боротьби.

2. Основна планетарна конфронтація відбуватиметься між Заходом, включаючи США, та Сходом Євразії, її Північю і Півднем. Протиборство цих частин світу з великою вірогідністю може закінчитися перемогою Сходу.

3. Виклик сучасному стану миру у світі виходить від Заходу, від США. Він полягає в демонтажі великих держав, які не вписуються в однополярну систему і зберігають здатність захищати національний суверенітет, в організації такої інфраструктури влади, яка дозволила б на підставі пріоритетів „світового гегемона” визначати внутрішню політику всієї „світової периферії”. Для цього використовуються мирні (політичні, соціальні тощо) засоби боротьби, а у випадку їх неефективності – засоби збройної боротьби.

4. Наявність в культурах цінностях того чи іншого цивілізованого типу деяких основоположних загальних характеристик дозволяє вважати, що має бути не стільки конфлікт цивілізацій (за С. Гантінгтоном), скільки конфлікт Заходу з культурною цивілізованою спадщиною всього людства. В цих умовах об’єднання різних країн з різними цивілізаційними відмінностями цілком можливі, тим більше, якщо до цього підштовхуватимуть економічні й політичні інтереси. Виходячи з цього, у відповідь на „виклик” Заходу (насамперед США) можливе створення в довгостроковій перспективі коаліцій Росія — Схід, Росія — Південь, зокрема й Росія — Китай плюс середньоазійські держави, Росія — Індія, Росія — Індія плюс мусульманський світ.

5. Вище зазначене не принижує ролі політичної складової глобального прогнозування. Люди, які отримали владу, здатні міняти образ суспільства, ламати звичний устрій життя згідно зі своїми планами. Тому не виключається утворення коаліції Росія — Індія — ЄС на основі індоєвропейської ідеї, спрямованої проти експансії Китаю.

На основі отриманих вихідних даних подальші дослідження можуть включати розробку сценаріїв розвитку воєнно-політичної обстановки у глобальному масштабі, а потім і в регіонах навколо України.

Література:

1. **Перепелиця Г. М.** Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи / Перепелиця Г. М. – К.: „Стилос”, 2003. – 256 с.
2. **Богданович В. Ю.** Конфликты и войны после распада СССР / Богданович В. Ю., Маначинский А. Я., Бутенко С. Г. – Житомир: Полісся, 2006. – 412 с.
3. **Горбунов Е. А.** Самоорганизация систем и прогнозирование военно-политических, экономических и социальных аспектов / Горбунов Е. А. – К.: Эльга – Центр, 2005. – 317 с.
4. **Панарин А. С.** Глобальное политическое прогнозирование в условиях стратегической нестабильности / Панарин А. С. – М.: Эдиториал, УРСЕ, 1999. – 270 с.
5. **Фурсов А. А.** Кризис - матрешка / Фурсов А. А. М.: Завтра № 11, 2009.
6. **Дугин А. М.** Основы геополитики / Дугин А. М. – М.: Эдиториал, УРСЕ, 1997. – 438 с.
7. **Василькова В. В.** Порядок и хаос в развитии социальных систем / Василькова В.В. – СПб.: Наука, 1999. – 350 с.
8. **Хайдеггер М.** Время и бытие / Хайдеггер М. – М.: Мысль, 1993. – 240 с.
9. **Пребыш Р. А.** Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива? / Пребыш Р. А. – М.: Мысль, 1992. – 187 с.